

Неђо Г. ЈОШИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

Оригинални научни рад
Примљен: 13. 11. 2017.
Прихваћен: 27. 12. 2017.

КОНЦЕПЦИЈА *РЕЧНИКА САНУ* И ЊЕН РАЗВОЈНИ ПУТ
ОД НОВАКОВИЋЕВИХ ИДЕЛНИХ ГЛЕДИШТА
ДО САВРЕМЕНИХ ЛЕКСИКОГРАФСКИХ
СХВАТАЊА**

Концепција *Речника САНУ* имала је свој развојни пут: Новаковић је (1888) засновао идеју о великом описном рјечнику српског језика; Радосав Бошковић (са сарадницима) пружио је (1944) иновативан, лингвистички утемељен концепт; под уредништвом Александра Белића у првом тому *Речника САНУ* (1959) задржан је лингвистички концепт, изострена и заокружена његова концепција.

Кључне ријечи: *Речник САНУ*, концепција, развојни пут, Стојан Новаковић, Радосав Бошковић, Александар Белић.

Од појаве другог издања Вукова *Српског рјечника* па до појаве чувене Новаковићеве *Посланице Академији наука философских* (Новаковић 1888), озбиљне језичке активности у Друштву српске словесности и Српском ученом друштву углавном није ни било. Ријетки предлози били су без чврстога утемељења или су представљали магловито артикулисане замисли о граматици, правопису или рјечнику. Најугледнији српски филолог Ђура Даничић у међувремену се преселио у Загреб, гдје му је, послије мукотрпног рада на огледној свесци *Рјечника ЈАЗУ* објављеној 1878. године (*Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*), повјерено уређивање наведенога рјечника. Даничићев *Оглед* не помиње се овдје тек узгред, већ с циљем да се успостави паралела која се односи на концепцију двају фундаменталних рјечника – историјског рјечника Југославенске академије и савременог рјечника Српске академије. Сва важна питања концепције *Рјечника ЈАЗУ* разријешена су

* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

** Рађено у оквиру пројекта 178009 Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, који у цјелини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

првом њеном огледном свеском, првом и једином, којом је заснован *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Његова се концепција није битно мијењала до његовог посљедњег тома и посљедњег уредника Славка Павешаћа. Развој концепције *Речника САНУ* и само његово утемељење били су далеко сложенији; на његово утемељење и назив, на његову грађу па и концепцију у некој мјери, битно су утицала историјска збивања у првој половини XX вијека, српско и хрватско зближавање и удаљавање и њихове међусобне језичке разлике. Развој концепције *Речника САНУ* могао би да се оквалификује као етапни развој, а сама концепција веже за одређене филологе – Стојана Новаковића, Момчила Иванића, Радосава Бошковића, Александра Белића и др. као њене идејне творце или носиоце. Како Иванићев оглед из 1913. насловљен као *Српски речник књижевног и народног језика по материјалу Лексикографског одсека Српске Краљ. Академије* (Иванић 1913) није имао већи значај у развоју концепције *Речника САНУ*, његов оглед се у даљем разматрању оставља по страни.¹

Новаковићева идејна заоставштина из 1888. године:
велики рјечник савременог српског језика као стожер
националне језичке културе

Идејну замисао о великом рјечнику српског језика Новаковић је изнио 1888. године у чувеној расправи насловљеној као *Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских)*. Иако је у цјелини посвећена општим питањима развоја српског језика и бризи о њему, у средишњем и најважнијем дијелу *Посланице* опсервирају се гледишта о савременом рјечнику српског језика, о *Српском речнику* како га је звао, у грубим цртама се одређује његов профил на основу културолошких, општејезичких и лексикографских схватања, те овлаш дају смјернице за његову израду. Говорећи својевремено о Прашком лингвистичком кружоку и његовој улози у утемељењу општелингвистичке теорије о књижевном језику (укратко и о самим начелима те теорије), М. Ивић је недвосмислено оцијенила Новаковићев значај у виђењу и одређењу књижевног језика: „Импресиван

¹ Према општој оцјени Александра Белића, Иванић није био у стању да одговори захтјевима струке и сачини иоле прихватљив оглед будућег рјечника (исп. нпр. Белић 1959: XII). Овдје бисмо да се задржимо само на једној карактеристичној опаски као илустрацији Белићевих критичких гледишта. У уводном дијелу свога огледа Иванић је навео и ово: „Граматичку страну појединих речи сматрао сам као споредну...“ Овакав Иванићев однос према граматичкој страни наишао је на изричит и оштар Белићев одговор: „Морам признати да ми ове Иванићеве речи нису јасне. Како је могла граматичка страна речи бити тако индиферентна једном уреднику речника? И шта он назива граматичком страном језика? Акцент, гласовне промене, постанак основа?! То и треба да је у речнику ове врсте споредно; али зар је само то граматичка страна речи? Употреба речи, синтакса, уопште фразеологија – Зар не улазе такође у граматичку; а зар без њих може бити један речник. Видећемо, на жалост, да је у овоме Огледу Иванић сасвим изоставио синтаксичку страну која је, поред семантичке (значења речи), најважнија у оваквоме делу...“ (цитирано према Ристић/Ивановић 2017: 205).

је степен сагласности између ових теоријских увида језичке науке XX века и онога што нам је, у претходном столећу, начињући исту тему, саопштио наш Стојан Новаковић” (Ивић 1997: 116).

Неутемељено би било да се каже како је Новаковић у поменутој *Посланици* дао иоле чврсту концепцију рјечника што ће на његову иницијативу коју годину касније бити заснован у Лексикографском одсеку. Није је ни могао дати, али је као познавалац позитивистичких струјања у науци XIX вијека (која су посебно уздизала национална обиљежја једнога народа), као далековид научник предодређен за велика национална прегнућа – идејно осмислио велики рјечник савременог српског језика и оцртао његове контуре.

Новаковићева лексикографска мисао почивала је на темељном познавању наших дотадашњих лексикографских дјела, Вукових и Даничићевих лексикографских подухвата, модерних струјања у европској лексикографској пракси.

У посланици *Српска краљевска академија и неговање језика српског*, аутор је изнио гледишта о основним обиљежјима „речника књижевног народног језика” (како га је звао). Та гледишта чине Новаковићеву лексикографско-лексиколошку идејну заоставштину, и она су чврсто уткана у *Огледну свеску* из 1944. године и Белићева лексикографска схватања, у савремену српску лексикографску праксу, у нашу лексикографску мисао уопште. О Новаковићевој улози у заснивању савременог рјечника у крилу Српске краљевске академије, Ирена Грицкат је истакла: „Најзаслужнији за коначну одлуку о почетку рада на академијском речнику и о његовој првој концепцији био је Стојан Новаковић” (Грицкат 1996: 29).

Шта чини основна обиљежја овако схваћене Новаковићеве концепције?

а. Појмовно разграничење *народног* и *књижевног народног језика*: народни језик подразумијева језички израз некога краја са свим својим дијалекатским особеностима; књижевни народни језик био би прочишћена форма језика заснована на народним говорима, језик – да цитирамо ауторове ријечи из *Посланице* – „јачи од свију дијалеката, који ће их све потчинити и у се скупити” (Новаковић 1888: 31).

б. Рјечник савременог језика морао би да обједини лексику народних умотворина, писану заоставштину од Доситеја Обрадовића до савремених писаца Новаковићева времена, живу дијалекатску лексику с подручја штокавског дијалекта.

в. Вуковом „јужном” изразу (чији је и сам присталица био), Новаковић претпоставља данашњи шумадијско-војвођански дијалекат као општу подлогу, основу за развој књижевнојезичког израза: Шумадију и Војводину Новаковић види као цивилизацијски најнапредније средине. Он, дакле, дијалекатско тежиште „народног књижевног језика” с Вуковог јужног израза премјешта управо на говор наведених области, на књижевна и друга достигнућа у којима је већ био оличен књижевни језик заснован на тим говорима.

г. Прихватајући Вукову парадигму књижевног језика, Новаковић се у *Посланици* здушно залагао да нови рјечник има што потпунији лексички фонд. У том погледу он на сугестиван начин указује на тематско и социјално раслојавање лексикона, на „саставне делове” и језичке „кругове” који имају себи својствене језичке, па према томе и лексичке особености.

Уз наведена важнија обиљежја Новаковић се бавио и другим питањима која би се на овај или онај начин тицала лексикона: питањима блискозначности и синонимије, одбором ријечи (био је против лексике с периферије лексичког система, нпр. „тамних” ријечи, ријечи из загонетки и ономастичке грађе), избором и бројем потврда као аргументацијом за одређена значења, питањем туђица и њиховом улогом у лексичком систему. Узгред је дотакао и проблем стила залажући се за његову препознатљивост, а у новом рјечнику као фундаменталном дјелу или стожеру српске националне језичке културе, видео је основ за његово уобличавање и профилисање.

Модерна лингвистички устројена концепција заступљена у Огледној свесци из 1944. године

У међуратном периоду оживела је идеја о тзв. језичком заједништву, на што упућују Белићев извјештај *Српски речник књижевнога и народнога језика* (Белић 1926) поднесен Српској краљевској академији. Активност на сакупљању лексичке грђе у Српској академији посебно је била интензивирана у периоду непосредно послје штампања *Позива и упутства за купљење речи по народу за Речник Српске Краљевске Академије* (Београд 1899). До 1910. године у фондовима Лексикографског одсека СКА, према оцјени И. Грицкат (1996: 33), било је похрањено нешто мање од 1.500.000 листића. Она је стајала на располагању Момчилу Иванићу за израду свога већ поменутог неуспјелог огледа из 1913. године. Грађа у међуратном периоду се удвостручила и достигла цифру од преко 3.000.000 листића (исп. нпр. Грицкат 1996: 33 и 46). Тако обимна и сложена лексичка грађа захтијевала је нови пресјек, поуздан и чврсто конципиран оглед који би служио као образац новог великог описног рјечника.

Држећи се Новаковићевих идејних начела о великом рјечнику, редакција (састављена од неколицине лингвиста и књижевника) на челу с Радосавом Бошковићем приступила је изради нове огледне свеске. Рађена под окриљем Лексикографског одсека у рђавим ратним околностима, она је подразумијевала заокрет ка једночланом називу језика, српском имену и српској грађи (уз покоји хрватски извор), уз ово и модерној, добро осмишљеној и чврстој лингвистичкој концепцији огледа. Именована као *Речник српскога књижевног и народног језика* (огледна свеска), она се каткад поједностављено, слободно и без ваљаног оправдања (углавном међу лексикографима ангажованим на изради Речника САНУ) назива и *Бошковићевом огледном свеском*. Бошковићев стварни стваралачки печат она и носи, посебно у погледу разраде њених основних тачака, иако се тиме ни на који начин не доводи у питање научни и стручни допринос осталих чланова редакције (Јована Вуковића, Симе Пандуровића, Исидоре Секулић, Хенрика Барића, Кирила Тарановског и др.). Тачке увода, како то у Предговору стоји, стилски су уједначене, али оне ипак имају донекле и „лично обележје” својих аутора: обиљежје Радосава Бош-

ковића тачке 1–3, Јована Вуковића тачка 4, обиљежје Кирила Тарановског тачка 5. Штуру оцјену погледа презентованих у огледној свесци *Речника српскога књижевног и народног језика* изнио је Александар Белић, посебно подвукавши „да је лингвистичка концепција главна одлика овог Речника” (Белић 1959: XIX). Полазећи од ове Белићеве оцјене као општега полазишта, те утврђујући научни удио и допринос Радосава Бошковића у развоју српске лексикографске мисли, Милица Радовић (Радовић Тешић 2009) заправо је показала колики је значај наведена огледна свеска „имала на данашњу структурно-методолошку форму Речника САНУ”. Посебно се задржавајући на Бошковићевим тачкама из уводног дијела, ауторка је у закључку свога разматрања навела сљедеће: „Као дело које по природи својој треба само да претходи будућем правом речнику, Огледна свеска [из 1944. године] је представљала значајну степену на том путу. Она је без сумње доста помогла новој редакцији (у којој је у прво време био опет проф. Бошковић), посебно главном уреднику и руководиоцу Речника [Речника САНУ] да дође до коначне концепције у методологији израде Речника и да установи основну лингвистичку и лексикографску обраду речи” (Радовић-Тешић 2009: 194).

Огледна свеска из 1944. садржи предговор, обиман увод, изворе и сам текст огледа рјечника дат на 58 страна.

Ништа тако добро не показује карактер овога огледа као ријечи Радосава Бошковића дате у уводу: „Као речник – Огледна свеска представља примену принципа савремене лингвистике, углавном савремене лексикологије, на лексички фонд нашега ’позитивнога’ речничког материјала” (из Бошковићеве тачке 1). „Можда је општа и главна одлика овога Огледа лингвистичка концепција његова; лингвистичка по свему: и по одабирању материјала, и по начину одређивања значења, и по начину ређања значења, и по стилској перспективи, и по граматичкој перспективи, и по критеријима по којима су пропуштане поједине граматичке категорије, и по фразеологији и по свему другоме” (из Бошковићеве тачке 2).

Оглед *Речника српскога књижевног и народног језика* конципиран је тако да у сукцесивном низу одредница од ријечи **глава** до ријечи **глеце** на основу обимне лексичке грађе успостави јасну и веома често семантички широко засновану лексичку слику одредница које су се нашле међу назначеним граничним ријечима. Лексичка грађа посматрана је кроз призму женевске лингвистичке школе. Оглед нашироко обухвата језик књижевних дјела (прозних и поетских), језик струке и науке (и то не у енциклопедијском већ у појмовном смислу), административни и говорни језик, те провинцијалну лексику која извире из различитих области рада и живота, материјалне и духовне културе српскога народа. „То је језик наше цивилизације, израз нашега духовнога и друштвеног живота новијега и најновијега времена; језик занимљив са сваке стране: и лингвистички, и социолошки и књижевно” (из Бошковићеве 3. тачке).

Оглед речника екавски је устројен у њему се јекавске варијанте не дају у заглављу, већ једино у примјерима, ако их има. Како би се указало на далекосежни значај огледа *Речника српскога књижевног и народног језика* у даљем

развоју и унапређењу концепције *Речника САНУ*, укратко ћемо се осврнути на неколико његових важнијих параметара.

а. Акценат. Акцентуација *Речника* била је повјерена Јовану Вуковићу и он је уз сарадњу Р. Бошковића „истрајао на томе послу све до краја” (ОС 1944, Предговор, стр. VII).² Током припреме грађе за огледно издање сазрело је схватање о томе како будући рјечник Српске академије ријечима књижевног језика и њиховим облицима мора да да нормативни књижевни акценат. Тамо гдје постоје одступања од Вукове и Даничићеве акцентуације, акценат се одређивао према принципу говорне распрострањености образованих слојева из Београда као центра који су носиоци четвороакценатског система. Тако је Вуковом или Даничићевом акценту у појединим случајевима претпостављен акценат успостављен на основу овога критеријума. Као примјер наводимо акценат ријечи **гласник** (= гласоноша),³ код које је у ОС 1944 примијењен управо овај критеријум, али су новији рјечници Вуков акценат прихватили као споредни или равноправни:

Српски рјечник	ОС 1944	Речник САНУ	Речник МС
<i>гласник</i>	<i>гласник</i>	<i>гласник (гласник)</i>	<i>гласник и гласник</i>

Акценат карактеристичан за књижевни језик Београда у овом огледу често је даван као нормативни акценат на штрб Вукова и Даничићева акцента, па и акцента распрострањеног у многим нашим говорима. „Ако је, дакле, несумњиво да се у Београду потискује који акценат – нека је он и Вуков и Даничићев, нека се може наћи и у понеким говорима четвороакцентне системе – мора се акценту београдских књижевних кругова дати предност. Оно што од Вука до данас није могло постати обично у књижевном језику Београда, није вероватно да ће икад постати признато као општија црта нашег књижевног језика” (из Вуковићеве 4. тачке). Акценту дијалекатских, провинцијалних ријечи у овом огледу приступало се, а тако се и данас чини с дијалекатском лексиком *Речника САНУ*: он се прихвата ако је из говора с четвороакценатским системом, или се акценатски прилагођава духу четвороакценатског система ако је из југоисточних или источних говора српске језичке територије.

б. Разрада и презентација значења. Принципи о успостављању и разради значења јасно су дати у уводном дијелу огледа. У њему је (како то показује Вуковићева 4. тачка) видно настојање да се да пресјек савременог језичког стања, тј. стања проистеклог из савременог језичког осјећања управо оних образованих слојева друштва који теже ка култивисању свог језичког израза. Покрајинска значења неке ријечи у мозаик значења нису уклапана по начелима значењске сродности, већ су давана на крају, иза главних: такав принцип онемогућавао је чвршћу интеграцију покрајинских значења у општу

² Како се овамо наводи, незнатан удио у акцентуацији имао је и члан редакције Милош Ивковић (ОС 1944, Предговор, стр. VII).

³ Узред да се каже – у крајишким говорима данас се углавном чује *гласник*, што додатно компликује савремено акценатско стање ове ријечи на штокавском терену.

лексичку слику. Овај принцип ће у првим томовима *Речника САНУ* бити напуштен – развој значења и значењска блискост у њима ће добити примат. Уз напомену да се *Оглед* из објективних разлога не може увијек похвалити „ни најбољим писцима ни најбољим примерима”, у 2. Бошковићевој тачки Увода даје се сљедеће образложење: „Није то ствар нашега укуса, него ствар наше савести: ишли смо, наиме, за тим да свако наше заглавље, свако значење има поред себе и свој ’контролни апарат’ [...]”. А када је о овако именованом апарату ријеч, напоменимо ипак да је он код већег броја одредница преобиман. Да је концепција дата у *Огледној свесци* из 1944. године остала на снази, и поред нешто ужег лексичког фонда који би био резултат свођења извора на српску грађу – обим тако конципираног рјечника не би био богзна колико ужи од обима данашњег *Речника САНУ*.

в. Разрада фразеологије. Новаковић у *Посланици* (Новаковић 1888) није дубље залазио у питања фразеологије, иако је имао представу о њој као чиниоцу лексичког система. Иванићева концепција из 1913. није у потпуности заобишла фразеологију, али у оквиру појединих одредница није ни дала иоле јаснију слику о њој. Тек с појавом ОС 1944 фразеологија се ставља у жижу лексикографског занимања, и она ће надаље (у зависности од концепције и обима рјечника) да чини незаобилазни фактор у изради описних рјечника савременог српског (српскохрватског језика). ОС 1944 отворена је ријечју **глава**, иза чијих је значења потанко разређених у 18 тачака (исп. Јошић 2017б: 408), услиједио приказ фразеолошке грађе. Колико се у ОС 1944 прилежно приступило фразеолошким јединицама, показатељ су изрази с глаголом **носити** као чланом фразеолошке структуре:

ОС 1944 (одр. глава)

носити (своју) главу

носити главу у торби

носити мртву главу

Речник САНУ (одр. глава)

–

главу у торби носити /

с главом у торби бити

мртву главу носити

Приказ фразеологије дат у ОС 1944 несумњиво представља добар, исцрпан образац. Такав образац даље је разрађиван у *Речнику САНУ*, коме је касније стајала на располагању обимнија и цјеловитија грађа.

Има и других одлика као што су тежња ка нормативном уређењу грама-тичког заглавља, питање лексичких допуна (нпр. *гладан чега, за чим*: Наш је сељачки посед ситан, а сељак је гладан земље (под одр. гладан, тачка 4)), обухватање битније ономастичке грађе итд., које поред наведених доприносе да се ОС 1944 ставља у прочеље српске лексикографске мисли. Оно што је Новаковићева *Посланица Академији наука философских* из 1888. године у идејном и теоријском погледу – то је, као израз модерних лингвистичких схватања, у лексикографском погледу *Оглед Речника српскога књижевног и народног језика* из 1944. године.

Белићева концепција као израз надградње Новаковићевих
идејних и савремених лингвистичких гледишта заступљених
у Огледној свесци из 1944. године

У међуратном периоду Александар Белић се све чвршће везује за велики Академијин лексикографски пројекат, ради на употпуњавању грађе с најближим сарадницима, бави се питањима нове концепције рјечника извјештавајући Академијина тијела о његовом стању. Из тога периода потиче његов обимни спис *Српски речник књижевног и народног језика* (Белић 1926), у којем је, разматрајући бројна питања карактера и обима Академијина рјечника, оштрој критици подвргао Иванићев оглед из 1913. године, посебно потцртавајући његове бројне слабости и недостатке. Временом се Белићева концепција рјечника српског језика, како га именује у првом дијелу *Извештаја* из 1926. ширила ка концепцији заједничког језика српског и хрватског. Такав заокрет, очигледно проузрокован новим државним и друштвеним околностима насталим после Првог свјетског рата и све актуелнијим питањем културно-језичког заједништва, изискивао је израду обухватније концепције у којој би се огледала далеко обимнија грађа српска и хрватска. Стицај историјских околности праћен проглашењем Независне државе Хрватске (1941) осујетио је рад на рјечнику заједничког језика, који је Белић оквалификовао као „речник књижевног и народног српскохрватског језика” (Белић 1926: 120). Рекло би се да су суштински лингвистички разлози подстакнути ратним збивањима и националним превирањем одиграли кључну улогу у настанку *Речника српског књижевног и народног језика* из 1944. године, огледу окренутом изворним Новаковићевим гледиштима о савременом рјечнику српског језика. Овим огледом (а он је представљен у претходном одјељку), била су разријешена сва битна питања концепције, разријешена и представљена на модеран лингвистички начин.

Ново национално зближавање у послератној Југославији донијело је и нове погледе на језик у Србији и другдје, што је као последицу имало ревиизију огледног издања *Речника српског књижевног и народног језика* из 1944. године и сходно новонасталој клими, поновно окретање савременом рјечнику с двочланим именом. У српској културној средини, Белићева улога у овом била је велика, можда и највећа. Од оснивања (1947) Институт за српски језик се дао на израду *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* као свој главни посао. О том периоду припреме Ирена Грицкат је навела: „Готово сви услови су се већ били стекли да се приступи издавању овог капиталног дела. Преостало је само оно што се, тако рећи, не може никад ни сматрати до краја стеченим и припремљеним. Прво, то је било даље исписивање грађе, поглавито хрватске, која још увек није била заступљена у нужној сразмери, као и оне најновије, која би одсликавала измењени и убрзани друштвени, литерарни, стручни и научни ход поратне Југославије” (Грицкат 1996: 58).

Белић је веома цијенио Новаковићева идејна и теоријска гледишта и према Новаковићевим списима о његовању српског језика односио се као према темељитој идејној заоставштини у развоју српске лексикографске ми-

сли. Али, научно оправдање ипак је давао модерним гледиштима израженим у огледној свесци *Речника српскога књижевног и народног језика* из 1944. године која носи стваралачки и лични печат Радосава Бошковића, посебно цијенећи њено лингвистичко а не литерарно утемељење за које се залагао Стојан Новаковић (исп. Белић 1959: IX). Концепцијска основица наведеног огледа снажно ће се одразити на коначну концепцију *Речника САНУ* која је изашла на видело 1959. године с првим његовим томом.⁴

У развоју коначне концепције *Речника српскохрватског књижевног и народног језика* научно залагање и научни ауторитет Александра Белића имали су пресудни значај. Ако се она зато с извјесним оправдањем назове *Белићевом концепцијом*, никако се не умањује улога бројних Белићевих ближних сарадника и консултаната (М. Московљевића, М. Стевановића, М. Павловића, Р. Алексића – да поменемо само уреднике 1. тома), међу којим се живо расправљало о битним питањима физиономије будућег рјечника, као ни улога специјализованих тијела у Институту за српски језик, посебно његовог Стручног савета образованог 1953. године. Драгоцјен значај за рјешавање бројних лексикографских питања и једнообразно представљање рјечничке грађе имала су *Упутства за обрађиваче* припремљена као посебан водич (уобличена и завршена 1955. године). Напоменимо на крају оно најважније: усвојена концепција примијењена у 1. тому *Речника САНУ* није се надаље битно мијењала, већ се само усавршавала у различитим доменима примјене. Представићемо основна обиљежја овако схваћене концепције коју је у појединим сегментима овлаш изложио Александар Белић (исп. Белић 1959, посебно стр. XXIII–XXV).

а. Концепција је подређена двочланом имену језика (*српскохрватски језик*) и обимној а подвојеној лексичкој грађи – српској (заступљеној у знатнијој мјери) и хрватској (заступљеној у мањем обиму). У погледу временске димензије грађа обухвата изворе од Доситеја до најновијег времена (у 1. тому је заступљена грађа до 1955. године); у територијалном погледу она обухвата изворе с подручја штокавског дијалекта, писане изворе и српску лексичку грађу прибрану на терену посредством сакупљача.

б. *Речник САНУ* је екавски устројен с паралелним приказом јекавских образовања; икавска грађа тек се унеколико рефлектује у *Речнику* примјеном посебног методолошког рјешења (уз облике придјева **бѐо** јек. **бијел** у оквиру граматичког заглавља даје се и њихова икавска форма: **биѐо**).

в. *Речник САНУ* концепцијски је тако осмишљен да у првом реду прикаже лексику књижевног језика и њену употребну вриједност: „Овај Речник баш треба да нам, својим обрађивањем употребе појединих речи код књи-

⁴ О томе Егон Фекете наводи сљедеће: „Стручна елаборација лексикографских начела, методологија обраде речничке грађе и финална лингвистичка постава целог речничког пројекта извршена је тек – у трећем периоду рада на настанку Речника – после завршетка Другог светског рата. Темелне одреднице садашње физиономије Речника утврђују се, у ствари, другом огледном свеском (из 1944. године), уводним текстовима Р. Бошковића, Ј. Вуковића и К. Тарановског” (Фекете 1993: 32).

живника и у народу, покаже колико је која реч у употреби и код којих писаца” (Белић 1959: XXIII). Народној лексици даје се нашто мањи значај.

г. *Речник* нема за циљ да представи лексичку грађу у нормативном огледалу (он не прописује – већ усмјерава); он је лингвистички по својој природи, описује инвентар лексичких јединица „у задатим границама”, али његова лингвистичка концепција није препрека за опште језичко богаћење, она не умањује „могућност утицаја на развијање и даље обликовање модерног литерарног језика и уметничке речи” (Фекете 1993: 36).

д. У *Речнику* се даје темељна разрада значења, значења се приказују у начелу идући од најживљег, најфреквентнијег значења, тако да се испољавају унутрашње везе и односи међу њима (семантичка спојивост тек ће да дође до изражаја у зрелијим томовима *Речника САНУ*); принцип историјског развоја значења, сходно типу рјечника, остављен је по страни.

ђ. Раслојеност лексикона такође је једно од средишњих обиљежја *Речника*. Имајући у виду факат да се (како то Стојан Новаковић каже) језик „расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове”, под Белићевим уредништвом приступило се темељитој разради лексикона. Циљ је био приказ наше терминологије (народне и стручне) али и даље раслојавање лексикона до оних граница које би указивале на његова стилска обиљежја: *Речник* је морао да покаже који су то изрази карактеристични за правни, административни или публицистички стил, за позоришни живот итд. У том погледу осмишљен је замашан инвентар квалификатива и других ознака намијењен да омеђи домен примјене или укаже на каква друга обиљежја појединих лексема или њихових значења. Тако се нпр. под ријечју **џкт** (т. 3) дају квалификативи поз. заст. (позориште, застарело) и наводи сљедећа дефиниција: „в. чин, сваки од главних делова из којих је састављен позоришни комад” (*Речник САНУ*).

е. Фразеологија концепцијски долази на крају одреднице (без везивања за поједина значења); фразеолошка грађа се рашчлањује у пуној мјери; на једном мјесту се дају варијантни и сродни изрази (**бог и богме / бог и (божја) вера**). Обухватајући изразе у свом 1. тому *Речник САНУ* (рекло би се по угледу на ОС из 1944. године), исцрпну обраду фразеологије почевши од израза обрађених под лексемом **ббг** као компонентом фразеолошке структуре – поставио је као једно од својих темељних научних обиљежја.

ж. Основни фонд *Речника САНУ* употпуњује ономастичка грађа у оној мјери каква се сматра прикладном за његов карактер и његов обим: дају се имена и презимена из етнографских и других извора; топонимија се обухвата у сасвим уском обиму (већ према општем или културно-историјском значају топонима); залази се у мале фолклорне форме, загонетке, питалице и пословице (почев од Вукових). И све се то чини да се лексички фонд српскога (српскохрватског) језика представи у свој својој пуноћи, да се што вјерније представи његово лексичко обиље и што темељније прикаже сва сложеност његовог лексичког система.

На крају, представу о концепцији *Речника САНУ* и њеном развојном путу жељели смо да завршимо ријечима Ирене Грицкат: „Литерарни карак-

тер РСА био је надвладан лингвистичким, што није изменило његову употребљивост и у правцу који му је својевремено одређивао Новаковић [...] На лингвистички правац рада указали су творци другог огледног издања, и касније А. Белић, а свесно или мање свесно развили су строго лингвистички приступ потоњој сарадници РСА, у последњих четрдесетак година” (Грицкат 1988: 30).

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1926:** Александар Белић, *Српски речник књижевног и народног језика*, Белићева оставштина, Архив Српске академије наука, Београд, 1–126.
- Белић 1959:** Александар Белић, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Увод (аутор увода: Александар Белић), књ. 1, Београд, стр. VII–XXVI.
- Вук:** Вук Ст. Карацић, *Српски рјечник* (четврто државно изд.), Београд 1935.
- Грицкат 1988:** Ирена Грицкат-Радуловић, Речник Српске академије наука и уметности – почеци, лик, перспективе, *Глас САНУ*, ССCLII (Одељење језика и књижевности, књ. 13), Београд, 25–39.
- Грицкат 1993:** Ирена Грицкат-Радуловић, Стогодишњица лексикографског рада при Српској академији наука и уметности, *Сто година лексикографског рада у САНУ* (зборник радова), Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 5–13.
- Грицкат 1996:** Ирена Грицкат-Радуловић, Наука о језику у делатности Академије, *Глас САНУ*, ССCLXXIX (Одељење језика и књижевности, књ. 15), Београд, 1–83.
- Ивић 1997:** Milka Ivić, *O Vukovom i vukovskom jeziku*, Zemun: Biblioteka XX vek; Beograd: Čigoja štampa.
- Јошић 2016а:** Неђо Јошић, Белићева лексикографска гледишта и *Речник САНУ*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 45/1, 63–72
- Јошић 2016б:** Неђо Јошић, Новаковићева *Посланица* о његовању језика српског – њен карактер и значај за развој српске лексикографске мисли, *Наш језик*, XLVII/1–2, 59–71.
- Јошић 2017а:** Неђо Јошић, Три Новаковићева списа посвећена актуелним питањима лексикографске проблематике и лексикографске праксе, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 46/1, 87–98.
- Јошић 2017б:** Неђо Јошић, Концепт Речника САНУ у свјетлости огледних свески из 1913. и 1944. године, *Српски језик*, XX, 399–412.
- Новаковић 1888:** Стојан Новаковић, Српска краљевска академија и неговање језика српског (Посланица Академији наука философских), *Глас Српске краљевске академије*, X, Београд, 5–87.

- Оглед:** *Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Обрађује Гј. Даничић, Загреб: Дioniчка тискарна, 1878.
- ОС 1913:** Момчило Иванић, *Српски речник књижевнога и народнога језика* (огледно издање бр. 1), рукопис по материјалу Лексикографског одсека Српске краљевске академије, Београд.
- ОС 1944:** Радосав Бошковић, Кирил Тарановски, Јован Вуковић, Сима Пандуровић, Исидора Секулић и др., *Речник српскога књижевног и народног језика* (огледна свеска), Београд: Државна штампарија.
- Позив:** Момчило Иванић, Пера Ђорђевић, *Позив и упутство за купљење речи по народу за Речник Српске Краљевске Академије*, Посебан отисак из Српских новина, Штампарија Краљевине Србије, Београд, 1899.
- Радовић Тешић 2009:** Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Речник МС:** *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 1–6, Матица српска (Матица хрватска), Нови Сад, 1967–1976.
- Речник САНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–19, Српска академија наука и уметности, Београд, 1959–2014.
- Ристић/Ивановић 2017:** Стана Ристић, Ненад Ивановић, О лексикографији Александра Белића – из необјављених рукописа, *Александар Белић – српски лингвиста века* (зборник радова), књ. 2, Филолошки факултет Универзитета у Београду и Међународни славистички центар, 195–259.
- Рјечник ЈАЗУ:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. I–XXIII, Zagreb, 1880–1975.
- Упутства:** *Упутства за обрађиваче*, Интерни рукопис, Институт за српски језик, Београд, 1955.
- Фекете 1993:** Егон Фекете, О Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, *Сто година лексикографског рада у САНУ* (зборник радова), Београд: САНУ и Институт за српски језик САНУ, 21–49.

Nedo G. Jošić

THE CONCEPTION OF THE *SANU* DICTIONARY AND ITS DEVELOPMENT
FROM NOVAKOVIĆ'S FOUNDING IDEAS TO THE CONTEMPORARY
LEXICOGRAPHIC VIEWS

Summary

The lexicographic conception of the *SANU Dictionary* is a key matter that was reassessed from Novaković's publication *The Serbian Royal Academy and the Cultivation of the Serbian Language* (1888) to Belić's foreword (1953) printed inside Volume I of the mentioned dictionary. Over that period, the concept of a comprehensive descriptive dictionary of the Serbian (Serbo-Croatian) language underwent several changes. Stojan Novaković had a fundamental idea of a large comprehensive dictionary of Serbian and sketched its lexicographic profile. In the exemplary volume entitled *The Dictionary of the Standard and Vernacular Serbian Language* (1944) Radosav Bošković (with a group of closest associates) offered an innovative, linguistically founded concept of a contemporary descrip-

tive dictionary of the Serbian language. Under the leadership of Aleksandar Belić (the editor-in-chief of Volume I of the *SANU Dictionary*), in line with the emerging linguistic setting in the new Yugoslavia, material for this dictionary was expanded, and the lexicographic views laid out in the 1944 exemplary volume. Thus the development of the conception of the *The Dictionary of the Standard and Vernacular Serbo-Croatian Language* until the publication of its first volume (1959) can be represented as a specific lexicographic genesis: Novaković–Bošković–Belić.